

В. В. ДЯТЧУК
СЛОВА НА ОЗНАЧЕННЯ ЗАПАХІВ

В основі багатьох мовно-художніх образів лежать зорові, слухові сприймання людини. І. Я. Франко, досліджуючи мову Шевченка у статті «Із скарбів поетичної творчості», розглядав саме ті метафори, епітети, які побудовані на зорових і слухових враженнях¹. Але коло художнього осмислення дійсності не обмежується цими відчуттями. Свого часу О. І. Білецький у статті «Зображення живої і мертвої природи» підкреслював, що смак і запах важко передати словом, а тому довгий час європейська поезія була бідна лексикою на означення пахоців². Поет-академік М. Т. Рильський, не погоджуючись із цією думкою, згадував чудовий літописний переказ про євшан-зілля, про майстерне відтворення запахів у творах багатьох письменників, зокрема у Г. Флобера, І. Тургенева, А. Чехова, М. Коцюбинського.

Сучасна українська мова має у своєму лексичному фонді цілий ряд слів на означення запахів, наприклад: *пах, пахнути, пахтіти, пахучий, пахучість, пахучо, запах, запахнути, запаховий, запахтити, запахтіти, запахучий, запахуючий, запашний, запашиність, запашино, аромат, ароматизувати, ароматичний, ароматно, дурманити, духмяний, душок, задушливий, сморід, сморідок, тхнути* та ін.

Усі вони об'єднуються спільною семантикою — називають той чи інший запах (приємний або неприємний). Ці слова різняться граматичним оформленням, виступаючи як а) іменники, наприклад: «Міцніше запахло дьогтем, але цей владний *дух* чорної крові лісу не міг заглушити гіркувато-сумовитого і ніжного *повіву* осичини» (Стельмах); «Люди дихали випаром поту, нудним чадом теплого воску та запахом трупа» (Коцюбинський) ;

б) прикметники, наприклад: «Небо чисте і темне, *запашне*, немов з фіалок» (Коцюбинський); «В людських садах розцвітали *духмяні* груші» (Гуреїв);

в) дієслова, наприклад: «Коси *пахли* якось особливо, тонко й запаморочливо, ледве вловимим пахом ромашки» (Козаченко); «З полів *подихає* медяними пахощами відцвітаючих гречок, а з озер відгонить болотною тванню і солодко *тхне* жовтими ліліями» (Збанацький);

г) прислівники, наприклад: «Марат... припав до яечні, що *духмяно* парувала на сковорідці» (Журахович); «Було свіжо, *пахучо* й тепло» (Марко Вовчок).

Звичайно, названі слова мають неоднакову частоту вживання в українській мові. Найуживаніші серед них *запах, запахнути, запахтіти, пахоці, пахучий, пахучо, духмяно, духмяність, аромат, ароматний, ароматно* та ін.

Щодо стилістичного забарвлення вони теж не рівноцінні.

Порівняймо стилістично нейтральні — *запах пахнути, запашний, запахнути, пахоці*, які вживаються в різних стилях сучасної української літературної мови, зокрема в науковому: «Поки що встановлено: в природі існує 100 000 різних запахів. Людина відчуває не всі» («Хлібороб України»); публіцистичному: «Коли від зошита «початківця», хай іще й невмілого, хоч трохи пахне обдарованістю, то треба відмовитись від трафаретних відписок» (Рильський); художньому: «На зміну тонким ніжним пахошам весни — запахам бузку і конвалій — вже мали прийти п'янки, медові аромати літа» (Дмитерко).

Серед слів на означення запаху виділяються розмовні — *пахистий, пахтіти, запашний, пахілля, дух, душок*, а також рідковживані слова — *духовитий, пахіт* та ін.

Щоб передати широту, об'ємність нюхових вражень, письменники нерідко вживають синонімічні вислови, наприклад: «Ранньою весною земля у них *пахне* тільки відпаром і березовим соком, що йде від лісу, а тепер в одно зійшлися настої прив'ялого соку дерев і *кадіння* укропу, яблуневе *пахілля* і медвяний *повів* тютюнових папуш» (Стельмах).

Уміле поєднання синонімічних засобів дає змогу відтворити як самі запахи, так і їх найтонші відтінки. Наприклад: «Докія од радості навіть не знає, що сказати, і всім тілом пригортається до Тимофія, чуючи, як гласні сльози пощипують її повіки. Осіннім полем і осіннім

¹ Див.: І. Я. Франко. Твори в двадцяти томах, т. 16. К., Держлітвидав України, 1955, стор. 260.

² Див.: О. І. Білецький. Зібрання праць у п'яти томах, т. 3. К., «Наукова думка», 1966, стор. 443.

гіркуватим листом *віє* од всієї постаті чоловіка. І *пахне* терпкою матіркою, що іще на пні, жива, *повіває* духом вогкої сорочки трудівника» (Стельмах).

Слова на означення запахів часто сполучаються з назвами смакових властивостей — *солодкий, молочний, солоний, гіркий, терпкий, кислий* та ін., наприклад: «За селом від вогких лужків повіяло *солодкою гіркуватістю* вербового цвіту й кори» (Стельмах); «Задушливий *кислий запах* самогонного перегару витає над сплячим» (Тютюнник); а також із словами на означення фізичних властивостей — *важкий, теплий, густий, легкий, тонкий* та ін. Наприклад: «Ледь відчутний вітерець з острова здоганяє баркаси і приносить невидиму хвилю *тонких ароматів*» (Смілянський); «В морозному повітрі — *теплий конячий дух*» (Тютюнник); «Тепер од хати До хати розлива *всесильний хліб Міцні та живодайні аромати*» (Рильський).

Іноді для посилення передачі приємного чи неприємного відчуття автор поєднує слова на означення смакових і фізичних властивостей: «Повітря було насичене їхнім [акацій] *густим солодким ароматом*» (Гончар); «На високих місцях поріс, як джунглі, сивий полин і п'янив повітря *гіркими пахощами, густими й задушливими*» (Коцюбинський).

Синонімічні вислови виконують стилістичну функцію уточнення, підсилення нюхових вражень, пор.: «З'явилась ділянка царини, густо вкрита білими ромашками. Навіть крізь щільний *запах* паленої солярки пробивається в кабінку розтривожений *дух* сухого перестиглого цвіту» (Григурко); «*Запахи* весняних, розпарених за день полів. *Пахло* рідним Поділлям, прісними земляними соками, хмільною силою майбутніх урожаїв» (Гончар) та ін.

На означення запахів нерідко використовуються розгорнені метафоричні вислови, в яких відсутні слова, що прямо називають запахи. Найчастіше ці метафоричні вислови побудовані «а дієслівній ознаці: «Колеса тупо б'ють... по рейках перебої... Вже міст через Дінець давно прогуркотів... Стою біля дверей... і *дихає сосною* квиління вітрове про весни юних днів» (Сосюра); «Ти цілий день густі валки гребла, *Напоєне вином і медом* сіно: Зморилась ти. *Повіяло димком*» (Рильський); «Іван Мусійович вдихнув на повні груди *настояне на вільшині повітря* і міцніше натягнув віжки» (Збанацький); «Було сухо, під ногами тріщав курай, *повітря гірчило полином*» (Григурко). Найчастіше використовуються в художній мові метафори-дієслова *повіяти, відгонити, дихати, залоскотати, гірчити, настояти* та ін.

Вислови на означення запахів в українській мові поповнюються новими назвами-словами, що утворюються префіксальним і суфіксальним способами, наприклад: *запашистий, перепахлий, пахільля, пахіт* а також метафористичними конструкціями, в яких відчуття запахів передається цілим контекстом: «В лісі наступила тиша. *Вився поміж покалічених дерев синій туман ядучого диму*» (Збанацький).

Мова має необмежені можливості для відтворення найрізноманітніших запахів навколишньої природи. Тому для реалістичного зображення природи і багатогранності природних явищ необхідно, зокрема, тонко відчувати семантику слів на означення запахів, уявляти їх у широких синонімічних зв'язках з іншою лексикою української мови.